“FENOMENUL CERNAVODA III-BOLERÁZ”: DUPA 30 DE ANI

Sorin Oanță-Marghitu

Abstract

The issue in the year 2001 of the volume “Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau”, which comprises communications presented at a workshop from 1999, by the possibility to compare it to the communications on the same topic presented at Nitra in the year 1969 and reunited in a volume published in 1973 provides me the opportunity to ask this question: do we actually know today the “Cernavoda III-Boleráz phenomenon” better than 30 years ago? I have tried to answer this question in the present article by taking a critical look at the archaeological document, especially the one from the lower basin of the Danube, referring also to other areas.

Both volumes are characterized by a descriptive discourse (research stages, repertoires, descriptions of the types of settlements, dwellings, graves, pottery typologies, relative and absolute chronology) and by a low number of interpretations. The defining mechanism of the Cernavoda III-Boleráz phenomenon is a traditional one: firstly, the spread area of a pottery style is delimited by formal analogies, by an inherent selection process retaining only the “culturally” or chronologically relevant types; then, within the area defined this way, the contexts in which the pottery occurs are mapped (settlements, funerary contexts, isolated finds) and other categories of discovered objects (for instance anthropomorphic figurines). This theoretical construction cannot be interpreted; one can only describe components included in it (types of settlements, burial patterns, etc.). The discussion is confined to the typology of the pieces, especially the pottery, from the whole spread area (“pottery repertoire” of the “culture”). Thus one can define new “phases” (Proto-Cernavoda) or “cultural facies” (Radovanu and Renie II). The discussions focus on the relative and absolute chronology, the conclusions are general, referring especially to the “trades” (agricultural “works”, animal breeding and other trades). This approach leads to a poor understanding of the social organization and structure from the past: the cultures are just even areas on maps concealing the different dynamics of the pieces, the goods or ideas exchange network, as the archaeological material become passive realities that can be only described.

The linking elements between the Boleráz and Cernavoda III styles are the formal resemblance of some vessel types (the biconical bowl sometimes decorated with channellings on the inside), the channelled decoration, the incised decoration in the Bratislava style, some incised motifs. The differences are great, however. The pottery repertoire is much more varied, having a wide typological range of forms (cups, bowls, large vessels), most of them without analogies in the lower basin of the Danube. There is more balance relation between the incised decoration and the channelled one. Only in the middle basin of the Danube there are some special forms. The diversity of the pottery contexts is wider in the area of Boleráz type finds (settlements, funerary finds, vessel deposits). Within the very Boleráz style there are regional variations of the pottery distribution. We should take into account, however, the different stage of the research in the areas of this space; we should define the pottery production technique: whether each station produces its own pottery, as potters share the same tradition, or whether there are workshops where each potter produces a restricted vessel repertoire, the association of certain forms in settlements being fortuitous, depending on the exchange mechanisms and local tastes.

The “Cernavodă III-Boleráz phenomenon” is far from reflecting a “cultural unity”. Behind these evenness there is a diversity of potter’s workshops and traditions. The vessels we include in various “types” are made by potters, some more innovating, others more conservative. The same type of vessel has various patterns depending on the potter’s expertise and the manufacturing technique. There are more pottery styles conventionally called “Cernavoda III”, “Boleráz”, “Coțofeni I”, “Celei” or “Orlea-Sadovec”, but including a wide range of pottery forms and motifs sometimes differing from one station to another. As a matter of fact,

what resemblance can one find between the material from Cernavoda and the one from Mödling? Or between the pottery from Slobozia and the vessels in the Donnerskirchen deposit?

In conclusion, after a 30 years' time, do we know the "Cernavoda III-Boleráz phenomenon" better? If the aim of archaeology is to gather material and establish chronological and cultural coordinates for it, to describe the features of an archaeological culture, then the answer is yes. One we are determined to find out who used the artifacts and in which social context, who produced and "consumed" the pottery, its workshops and exchange mechanisms, then the answer is no. A vessel can be regarded just as a cultural or chronological diagnosis element, but it can also mean something provided we do not ignore its context. If we see material culture as a text with a meaning and significance pattern that should be read, then the few hundred vessels and pottery fragments known from publications, diagnosed "Cernavoda III", lacking a context, make up an amount of words conveying nothing. They are put together only due to their similar pronunciation. Romanian archaeological research is marked by the belief that the archaeologist's duty is to gather information "objectively", order them and only then can they be interpreted. From that point of view the direct contact with the archaeological material could be crucial; the theoretical debate is missing: truth is what seems well understood. However, information and theory depend on each other. We excavate material, but dig for ideas too. We perceive, record, classify and publish the archaeological data according to criteria that are theoretically settled. Theoretical approaches to the notion of culture begin to emerge also in Romania, regarding either the material ethnic-cultural relation, or alternative definitions, from the procesualist or post-procesualist perspectives. Unfortunately, in Romanian archaeology pottery still means chronology, culture, and more often than not, ethnicity.

Introducere

Există o imprecizie a denumirii perioadei cuprinsă între sfârșitul eneoliticului și începutul "culturilor clasice" ale epocii bronzului din bazinul Dunării mijlocii și inferioare. În cercetarea română s-a încetățenit termenul de "perioadă de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului"; cercetătorii din spațiul ex-iugoslav și din Ungaria preferă termenul de "eneolitic mijlociu", respectiv de "perioadă târzie a epocii cuprului"; alți cercetători, în special bulgari, cred că epoca bronzului începe o dată cu apariția ceramicii de tip Cernavoda III. S-a ajuns la situația în care același tip de descoperiri, cu arie vastă de răspândire în bazinul Dunării mijlocii și inferioare, este încadrat în epoci diferite (eneolitic, perioadă de tranziție, epoca bronzului). În construcția teoretică numită "perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului", definită și agreată de unii arheologi români, "fenomenul Cernavoda III-Boleráz" ocupă un loc important: marchează începutul acestei perioade.

Apariția în anul 2001 a volumului *Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau*, care reunește în cuprinsul său comunicări susținute la un

simpozion din 1999, reprezintă un eveniment important prin valoarea unor contribuții și efortul de a aduna și ordona o cantitate mare de informație arheologică, prin încercarea de a fixa problemele încă nerezolvate legate de acest fenomen. Importanța acestui volum este sporită de posibilitatea de a-l compara cu comunicările despre același subiect susținute la Nitra în anul 1969 și reunite într-un volum publicat în 1973. Avem una din puținele ocazii de a evalua măsura în care s-au modificat opinii de acum 30 de ani, opinii care sunt respinse sau se susțin și astăzi, dacă au apărut abordări și maniere diferite de atac ale problemelor legate de "fenomenul Cernavoda III-Boleráz". Cunoaștem mai bine astăzi acest fenomen decât acum 30 de ani? Voi încerca să răspund la această întrebare în articolul de față printr-o privire critică a documentului arheologic, în special a celui din bazinul inferior al Dunării dar cu referiri și la alte zone. Încerc să evit pe cât posibil problemele de cronologie relativă și absolută, amplu discutate în cele două volume și în alte articole¹.

¹ Bojadžiev 1992; Bojadžiev 1998; Nikolova 2000; Forenbaher 1993; Mantu 1995; Görsdorf, Bojadžiev 1996.

Istoricul cercetării

Inițial descoperirile de la Cernavoda, rezultate în urma săpăturilor de salvare dintre 1954-1962, 1967-1968 și 1970, au fost atribuite unei singure culturi, împărțită în trei faze (Cernavoda I-III). Faza timpurie (Cernavoda I), aparține neoliticului târziu, "etapa mijlocie" (Cernavoda II) este contemporană cu Horodiștea-Foltești II, iar "a treia fază" (Cernavoda III) ajunge în pragul epocii mijlocii a bronzului². Originea acestei culturi ar fi sudică (așa cum ar indica unele piese și elemente de decor: figurinele antropomorfe cu cap mobil, pandantivele de lut în formă de ancoră, canelura) cu unele elemente preluate din fondul gumelnițean. Reprezentarea unui pumnal pe pieptul unei figurine antropomorfe descoperită în așezarea eponimă ar indica, de asemenea, relații cu mormintele-put de la Mykene, iar pumnalul descoperit în aceeași așezare ar impune o datare la nivelul grupului Nitra, în perioada Reinecke A2-B1. În concluzie, cultura Cernavoda, ai cărei purtători se ocupau cu agricultura și creșterea animalelor (calul jucând un rol important) ar avea un caracter mediteranean și s-ar data până la sfârșitul Troiei VI. Cultura Cernavoda are relații cu Ezero (vorbindu-se chiar de complexul Cernavoda-Ezero), Coțofeni și Schneckenberg (prin prezența ceramicii șnurate), Boleráz și Baden (prin prezența decorului canelat)³.

În 1968 cele trei "faze" ale culturii Cernavoda devin culturi diferite, bine individualizate din punct de vedere tipologic, documentate în cele trei sectoare ale așezării eponime: obiectivul din punctul *a* aparține culturii Cernavoda I, în punctul *b* a fost cercetată o așezare a culturii Cernavoda II cu două niveluri de locuire iar în punctul *c* o așezare cu cinci niveluri atribuită culturii Cernavoda III, documentată și în alte stațiuni precum Slobozia, Dobrotești, Malu Roșu. Este schimbată și succesiunea fostelor faze ale "culturii", Cernavoda III fiind anterioară

Cernavoda II⁴. În 1968⁵ este definit și aspectul Celei pe baza materialelor rezultate în urma săpăturilor de la Celei și Siliștoara care ar avea strânse legături cu o așa-zisă fază mijlocie a descoperirilor de tip Cernavoda III⁶. Pentru "etapele mai noi" ale grupului sau aspectului cultural nu este exclusă contemporaneitatea cu cultura Coțofeni⁷.

Simpozionul din 1969 de la Nitra a reușit să ordoneze probleme de încadrare cronologice și culturale, să ofere o imagine coerentă unei întregi perioade pe un spațiu mare (din Germania până în Dobrogea). După 1969 noi obiective arheologice, puține cercetate prin sondaje restrânse⁸ și mai puține cercetate sistematic⁹, au fost incluse în repertoriul Cernavoda III, fără să aducă modificări sau nuanțări ale problemelor legate de această cultură (definire, repertoriul ceramic, periodizare, cronologie) așa cum au fost rezolvate în 1968 și în alte studii¹⁰. În schimb două fapte sunt demne de reținut: pe de o parte documentarea culturii Cernavoda III în spațiul ex-iugoslav și Bulgaria și pe de altă parte punerea în relație a acesteia cu descoperirile de tip Boleráz din bazinul mijlociu al Dunării, considerate fie expresie a unui grup cultural aparte fie o fază timpurie a culturii Baden.

După 30 de ani

În 1969 descoperirile de tip Cernavoda III și Boleráz au fost discutate într-un context mai larg, legat de cultura Baden, Boleráz fiind considerat prima fază a acestei culturi. Au fost încercări de stabilire a repertoriului ceramic Cernavoda III-Boleráz din sudul României, Slovacia, Ungaria, Austria¹¹; stadiul cercetării și originea acestor descoperiri¹²; periodizarea

² Berciu 1960, 77.

³ Berciu 1960, 138; Berciu 1964.

⁴ Morintz, Roman 1968, 92-97.

⁵ ibidem, 98-100.

⁶ Morintz, Roman 1970, 560 nota 9.

⁷ Ibidem, 561 nota 12.

⁸ Almăj, Almăjel, Carei, Gornea.

⁹ Cârcea, Locusteni.

¹⁰ Morintz, Roman 1970; Morintz, Roman 1973; Roman 1976c; Roman, Németi 1978; Roman 1981.

¹¹ Morintz, Roman 1973; Němejcová-Pavůková 1973; Torma 1973; Ruttkay 1973.

¹² Němejcová-Pavůková 1973; Neustupný 1973; Pavelčík 1973; Torma 1973.

descoperirilor din Polonia, Moravia, Cehia¹³ sau din întregul bazin mijlociu al Dunării; definirea unor variante regionale¹⁴. Cea mai mare parte a discuției se îndreaptă către relația cronologică cu alte culturi: Trichterbecher, Salzmünde¹⁵, Trichterbecherkultur din Cehia¹⁶, descoperirile de tip Ezero și Ezerovo din Bulgaria¹⁷ sau Usatovo din zona nord-pontică¹⁸. O mare parte din articole tratează relația cu unele culturi din perioada anterioară: Balaton¹⁹, Bodrogkeresztúr²⁰, Lengyel, Polgár²¹, Lasinja²², Lažňany²³, Ludanice și Furchenstichkeramik²⁴. Câteva articole încearcă să încadreze fenomenul într-un context cronologic și cultural mai larg²⁵, fiind utilizate uneori și datele radiocarbon²⁶. Hachmann vorbește în încheierea volumului despre necesitatea unei teorii a culturii și despre diferența dintre cultura Baden și ceramica Baden. Totuși se preferă o abordare empirică, de strângere și ordonare a materialului arheologic, de încadrare cronologică și culturală. Se conturează imaginea unui fenomen mai mult sau mai puțin unitar, care ocupă o arie mare de răspândire din Germania până în Dobrogea (evidențiată și de harta publicată la sfârșitul volumului), cu un anumit tip de așezări și practici funerare (cunoscute în special datorită cercetării necropolei de la Pilismárot)²⁷, cu un repertoriu ceramic definit. Această cultură este ulterioară descoperirilor de tip Balaton, Lengyel, Lasinja, Bodrogkeresztúr, Lažňany, Furchenstichkeramik și are relații cu fazele finale TRB și grupurile Ezero, Ezerovo și Usatovo.

După 30 de ani se discută încă despre repertoriul ceramic²⁸, stadiul cercetării în Bulgaria²⁹, Oltenia³⁰, nord-vestul României³¹, județele Ialomița și Călărași³², Polonia³³, spațiul ex-iugoslav³⁴, Ungaria³⁵; originea acestui fenomen³⁶; relații cu spațiul egeo-anatolian³⁷. În continuare se discută relațiile cu perioada anterioară: cu descoperirile din așezarea de la Hotnica³⁸, cultura Cernavoda I³⁹, Furchenstich-keramik⁴⁰, Trichterbecher⁴¹. Problemele legate de cronologie ocupă de asemenea un loc important, în special relațiile cu unele grupuri culturale definite după 1969: de exemplu Orlea-Sadovec⁴², descoperirile de tip Junacite sau Dubene⁴³. Noutățile constau în deplasarea centrului de greutate de la discuția cu privire la cronologia relativă spre publicarea unor noi materiale⁴⁴ sau reunirea în același articol a materialelor publicate anterior dintr-o anumită zonă⁴⁵, o încadrare cronologică mai sigură prin înmulțirea datelor radiocarbon și apariția datelor dendrocronologice⁴⁶; informații noi privind practicile funerare⁴⁷, definirea unui "orizont" Proto-Cernavodă și Protoboleráz⁴⁸. Materiale arheologice din diferite zone sunt adunate într-o imagine coerentă: un fenomen arheologic cu răspândire largă, cu un repertoriu ceramic ceva mai bine cunoscut, cu un număr sporit

¹³ Kozłowski 1973; Pavelčík 1973; Pleslová-Stiková 1973.

¹⁴ Neustupný 1973.

¹⁵ Behrens 1973; Pavelčík 1973.

¹⁶ Pleslová-Stiková 1973.

¹⁷ Merpert, Georgiev 1973; Tončeva 1973.

¹⁸ Zbenovich 1973.

¹⁹ Kalicz 1973.

²⁰ Patay 1973.

²¹ Kozłowski 1973.

²² Leben 1973.

²³ Šiška 1973.

²⁴ Němejcová-Pavůvková 1973; Torma 1973.

²⁵ Neustupný 1973; Renfrew 1973, Torma 1973; Morintz, Roman 1973.

²⁶ Neustupný 1973; Renfrew 1973, Tončeva 1973.

²⁷ Torma 1973.

²⁸ Roman 2001.

²⁹ Lichardus, Iliev 2001; Zmeykova 2001.

³⁰ Nica 2001.

³¹ Némethi 2001.

³² Parnic 2001.

³³ Zápotocký, Zápotocký 2001.

³⁴ Jevtić 2001; Tasić 2001; Govedarica 2001.

³⁵ Bondár 2001.

³⁶ Roman 2001; Nikolova 2001.

³⁷ Gabriel 2001; Alram-Stern 2001; Seferiadés 2001.

³⁸ Ilčeva 2001.

³⁹ Harțușche 2001.

⁴⁰ Pavúk 2001.

⁴¹ Zápotocký, Zápotocký 2001; Šmid 2001; Pavelčík 2001.

⁴² Roman 2001.

⁴³ Nikolova 2001.

⁴⁴ Roman 2001; Ruttkay 2001.

⁴⁵ Nica 2001; Némethi 2001.

⁴⁶ Gabriel 2001; Alram-Stern 2001; Ilčeva 2001; Nikolova 2001; Kalicz 2001; Stadler 2001; Matuschik 2001; de Capitani, Leuzinger 2001.

⁴⁷ Govedarica 2001.

⁴⁸ Roman 2001; Kalicz 2001.

de descoperiri, cu un anumit standard funerar documentat acum prin ceva mai multe descoperiri; grupuri culturale și faciesuri noi (Proto-Cernavoda cu faciesurile Radovanu și Renie II, Protoboleráz). Predomină discursul descriptiv (stadii ale cercetării, repertorii, descrieri ale tipului de așezări, locuințe, morminte, repertorii ceramice, cronologie relativă și absolută), cu puține accente critice, care lasă puțin loc interpretărilor. În fond cum se explică răspândirea pe o arie atât de mare a unui fenomen arheologic? Prin existența unei circulații intense pe valea Dunării⁴⁹, prin apariția unei inovații tehnice (carul)⁵⁰ sau pur și simplu trebuie să acceptăm o explicație difuzionistă prin care fenomenul se datorează răspândirii ceramicii canelate din Bazinul mijlociu al Dunării spre Dunărea de Jos⁵¹?

Interpretări

În 1973 descoperirile de tip Boleráz erau incluse în prima fază a culturii Baden, stabilindu-se și unele elemente de legătură cu grupul Cernavoda III. În prezent ele ocupă un loc ambiguu fiind în același timp încadrate în prima fază a culturii Baden dar și în "fenomenul Cernavoda III-Boleráz", ocupând partea vestică a ariei de răspândire a acestuia. O graniță între descoperirile de tip Boleráz și cele Cernavoda III a fost fixată formal pe Tisa. Unitatea fenomenului ar fi asigurată de repertoriul ceramic și de alte piese, în special figurinele antropomorfe cu cap mobil. Diferențele constau în practicarea incinerăției doar în aria Boleráz.

Interpretările acestui fenomen se referă la definirea cauzelor care au determinat răspândirea într-un spațiu geografic atât de mare a unor elemente culturale și la explicarea schimbării culturale care a avut loc în această perioadă, dintr-o perspectivă procesualistă (care accentuează transformările diferitelor sisteme: economic, social, religios) și dintr-o alta, istoricizantă (cultura materială reflectă un

anumit proces istoric marcat de migrații, deplasări de populații).

Pentru P. Roman fenomenul Cernavoda III-Boleráz este o unitate culturală care poate oglindi un amestec sau uniformizare etno-culturală⁵²; reprezintă o etapă în procesul de indoeuropenizare și al constituirii neamului tracic⁵³. Procesul de indoeuropenizare ar începe în eneoliticul târziu pe două căi: "prin asimilarea elementelor etno-culturale infiltrate în masa triburilor locale" și prin "adoptarea modului de viață balcano-dunărean - pe atunci cel mai important centru de cultură din Europa - a purtătorilor culturii Cernavoda I care în cele din urmă vor fi autohtonizați"⁵⁴. Următoarea etapă a acestui proces este caracterizată de "adâncirea procesului de indoeuropenizare" prin "dispersarea comunităților Cernavoda I în masa celor eneolitice locale și prin pătrunderea unor noi grupe etno-culturale"⁵⁵. În urma acestui proces apar "complexele arheologice ale perioadei de tranziție spre epoca bronzului", începutul acesteia fiind marcat de cultura Cernavoda III⁵⁶. Mobilitatea "anumitor grupe" care "puteau vehicula cu ușurință bunurile culturale" favorizează acest proces⁵⁷. Această "unitate culturală" ascunde încă un "conglomerat etnic" deoarece practicile funerare diferă în ariile Boleráz și Cernavoda III⁵⁸. P. Roman explică și mecanismul prin care apare această "unitate culturală". "Elementele nord-pontice" care s-au "infiltrat" la sud de Dunăre acționează ca un "filtru": preiau, filtrează și transmit spre nord și nord-vest "bunuri culturale" produse de anumite "centre de iradiere culturală"⁵⁹.

P. Roman prezintă un scenariu istoric declanșat de un eveniment: migrația unor populații de păstori din stepele nord-pontice. Răspândirea unor tipuri de piese reflectă o

⁵² Roman 1996, 13.

⁵³ Roman 1989, 54.

⁵⁴ Roman 1981, 24.

⁵⁵ Roman 1981, 29.

⁵⁶ Roman 1981, 30; Roman, Némethi 1978, 60.

⁵⁷ Roman 1981, 31.

⁵⁸ Ibidem; Roman 1996, 13.

⁵⁹ Roman 1981, 32; Roman, Némethi 1978, 74.

⁴⁹ Govedarica 2001.

⁵⁰ Maran 2001.

⁵¹ Nikolova 2001, 245.

expansiune sau deplasarea unor comunități⁶⁰. Se consideră adevăr ceea ce pare de la sine înțeles. Cultura materială sau practicile funerare sunt expresia unor etnii, triburi sau documentează migrații, evenimente istorice legate de un presupus proces de indoeuropenizare, prezentat și el ca fiind de la sine înțeles, de fapt o problemă pentru a cărei rezolvare au fost propuse foarte multe soluții, nici una definitivă⁶¹. Pentru Roman "cultura" Cernavoda III este o structură pasivă, un "filtru" care doar preia, filtrează și trimite mai departe "bunuri culturale" din centre anatoliene de "tip troian" sau "intermediare" (din Tracia). O construcție care nu rezistă inclusiv din punct de vedere cronologic: descoperirile de tip Cernavoda III sunt anterioare Troiei⁶². "Culturile" dau naștere altor "culturi", la fel ca și "triburile" care stau în spatele lor.

Se definește un proces istoric determinat de doi factori: "deplasările de populații din stepele nord-pontice" și de "continui valuri culturale sudice cu direcția nord"⁶³. Ca la biliard acești factori determină "împrăștierea spre Dunărea de mijloc a elementelor culturale numite acolo Boleráz". Fiecare schimbare culturală este în același timp un efect al unui eveniment (migrație sau un proces de difuziune) dar și o cauză care produce alte schimbări. Un lanț nesfârșit de relații de cauzalitate a cărui finalitate sunt indoeuropenizarea și, apoi, constituirea neamului tracic. Sfârșitul "culturii" Cernavoda III este explicat bineînțeles prin "noi afluxuri sudice" care "duc treptat la coșofenizarea unor zone și badenizarea altora"⁶⁴.

Există și încercări de a explica altfel acest "fenomen". A. Vulpe respinge ideea schimbărilor culturale produse de migrații. Schimbările de la sfârșitul eneoliticului apar sub forma unei transformări "economico-sociale a vechii populații, prin mărirea

ponderii creșterii vitelor în dauna agriculturii, fapt ce ar explica și o mobilitate mai mare a triburilor și preferința pentru noi tipuri de așezări". Aceste schimbări pot oglindi probabil și "unele schimbări climatice și modificări de ordin demografic" dar pot fi și rezultatul "unor revoluții pe plan spiritual, al credințelor religioase". Nu se exclude posibilitatea existenței unor migrații locale⁶⁵. "Decadența" metalurgiei și olăriei din această perioadă reflectă o atitudine diferită față de metal și vase, consecință a unei funcții "precumpănitor" utilitare a acestora⁶⁶.

Potrivit altor păreri, răspândirea acestui "fenomen" într-o arie atât de mare ar fi rezultatul unei circulații intense pe valea Dunării⁶⁷, datorată sau favorizată de dezvoltarea transportului printr-o inovație tehnică care a fost rapid adoptată: carul⁶⁸. De asemenea, ceea ce numește Sherratt "traction complex" ocupă un loc important în modelul de interpretare a schimbărilor majore din această perioadă: relativa dezvoltare a economiei pastorale și a sistemului de produse animale secundare, apariția unei elite războinice, dominanța masculină ("male domination") în sistemul de producție. Serviciul de vase de băut ("drinking complex") caracterizează elita războinică și este expresia apariției convențiilor de ospitalitate, a unei conexiuni între regiuni vaste⁶⁹.

În aceste interpretări particularitatea materialului arheologic este redusă la generalizări privind "procesele sociale" sau de alt tip. Cultura este un sistem dinamic care ajută comunitățile umane să se adapteze la mediu sau este comportament "fosilizat". Schimbarea culturală devine un proces de selecție naturală al celui mai potrivit sistem. Unele din aceste interpretări sunt generale, adică pot fi aplicate oricărei schimbări culturale din diferite perioade.

⁶⁰ Roman 1981, 32.

⁶¹ Vezi de exemplu Renfrew 1995; o discuție a acestor lucrări la Oanță 1996.

⁶² Maran 1997; Maran 1998; Maran 2001, 734.

⁶³ Roman 1973.

⁶⁴ Ibidem, 76.

⁶⁵ Vulpe 1995, 17-18.

⁶⁶ Vulpe 1997, 38, 43-44.

⁶⁷ Govedarica 2001, 361.

⁶⁸ Maran 2001.

⁶⁹ Sherratt 1997, 380-387.

"Culturi", "aspecte culturale", "complexe" și stiluri ceramice

De fapt interpretările prezentate mai sus se bazează pe materialul arheologic descoperit în 53 de stațiuni (pl. 1): 15 așezări și 38 de descoperiri izolate (pl. 2), în urma unor sondaje sau săpături de salvare (19 stațiuni) și cercetări de suprafață (29 stațiuni) (pl. 3); doar 5 așezări au fost cercetate sistematic, alte opt doar prin sondaje sau săpături de salvare (pl. 4). Cunoaștem din publicații material arheologic din 12 așezări și 11 descoperiri izolate (pl. 5). Din majoritatea stațiunilor sunt publicate sub formă de desene între 1 și

15 cioburi, din alte câteva știm ceva mai multe (20-60 cioburi) (pl. 6). Tipul de habitat este puțin cunoscut: așezările sunt "dispuse" în apropierea apelor, apărate natural, pe terase (Cernavoda, Dobrotești, Drama). Locuințele sunt slab documentate și doar amintite în literatură (Drama, Cernavoda, Șimnic), fără a se oferi detalii despre modul de construcție. Datorită caracterului cercetării și al stadiului publicării materialului este foarte greu de stabilit diferențe regionale. Fenomenul apare uniform pe hartă și datorită unei anumite perspective a noțiunii de cultură.

Planșa 1. Descoperiri de tip Cernavoda III în Bazinul inferior al Dunării.

Plate 1. Cernavoda III type finds in the lower basin of the Danube.

Planșa 2. Contextul descoperirilor.

Plate 2. Context of finds.

Planșa 3. Caracterul cercetării.

Plate 3. Nature of research.

Planșa 4. Stațiuni cercetate sistematic.

Plate 4. Sites systematically researched.

Planșa 5. Stadiul publicării materialului.

Plate 5. Stage of publication.

Planșa 6. Stadiul publicării materialului.

Plate 6. Stage of publication.

Arheologia română înțelege încă prin cultură arheologică o structură formată din mai multe elemente (tip de habitat, practici funerare, forme ceramice, tehnici și motive ornamentale, piese de metal, piatră, os-corn) care ocupă un spațiu geografic bine definit. Cultura este o “noțiune care desemnează totalitatea elementelor care compun cadrul social, material și spiritual, creat de om în decursul istoriei”⁷⁰. Cultura, dar și alte noțiuni precum “grupă, aspect sau facies cultural au totuși în sine o valoare obiectivă, în măsura în care *grupează* și *definesc* ca o *unitate structurală* manifestările comune, caracteristice unei perioade și unui *spațiu dat*” (s.m.). De aici și până la atribuirea acestei “unități structurale” unui popor este doar un pas: “cu mare probabilitate o cultură arheologică poate fi expresia unei comunități etno-lingvistice și, în anumite cazuri, poate fi

chiar atribuită în chip concret unei populații atestate de izvoarele istorice”⁷¹.

Mecanismul de definire a unei culturi arheologice, de exemplu Cernavoda III, este destul de simplu: mai întâi se delimitează prin analogii formale aria de răspândire a unui stil ceramic, printr-un proces inerent de selecție prin care se rețin doar tipurile relevante “cultural” sau cronologic⁷² (“fosile directoare”); apoi, în aria astfel definită, se cartează contextele în care apar ceramica (așezări, contexte funerare, descoperiri izolate) și alte categorii de piese descoperite (de exemplu figurine antropomorfe).

Această construcție teoretică nu se poate interpreta; se pot doar descrie elementele componente incluse în ea (tipul de așezări, practicile funerare etc.). Discuțiile se limitează doar la tipologia pieselor, în special

⁷⁰ Babeș 1994.

⁷¹ Babeș 1994.

⁷² Franken 1985, 45-46.

ceramica, din toată aria de răspândire ("repertoriul ceramic" al "culturii"), variabilitatea acestora în diferite stațiuni fiind de obicei rezultatul unor decalaje cronologice. Se definesc astfel noi "faze" (Proto-Cernavoda) sau "faciesuri culturale": Radovanu și Renie II, cu o bază documentară restrânsă la o așezare și 3 descoperiri izolate de la Radovanu⁷³. Discuțiile se concentrează în jurul cronologiei relative și absolute, concluziile sunt generale, referitoare în special la "ocupații" ("practicarea" agriculturii, a creșterii animalelor și a unor meșteșuguri). Lipsa unei anumite "manifestări" (în special a mormintelor) din această structură ridică semne de întrebare asupra existenței unei "culturi". Astfel, stilurile ceramice însoțite de celelalte elemente sunt "culturi"; celelalte (care, de exemplu, nu apar în contexte funerare) rămân stiluri ceramice care fie trebuie să aștepte viitoarele cercetări pentru a întruni caracteristicile unei culturi, fie trebuie incluse în culturile mai bine definite.

Această "unitate" astfel definită duce către o înțelegere redusă a organizării și structurii sociale din trecut. Abordarea "culturală" ar fi satisfăcătoare dacă scopul arheologiei ar fi doar definirea și descrierea acestor trăsături ale "unității structurale". Se pornește de la ideea, contrazisă însă de exemple etnografice⁷⁴, că identitatea unui grup uman se exprimă teritorial prin trăsături ale culturii materiale⁷⁵. Asocierile diferite de trăsături culturale depind doar de poziția sitului arheologic față de tendințele de distribuire spațială a unor obiecte.

Din perspectivă procesualistă, cultura reprezintă mijloacele extra-somatice de adaptare a omului la mediu; este un sistem dinamic compus din subsisteme culturale sau cognitive (ideologice, sociale) și ecologice care ajută grupurile umane să se adapteze mediului. Cultura este un sistem organizat al ideilor pe care individul trebuie să le cunoască pentru a fi un bun membru al

societății. Pe scurt, cultura reprezintă structura totală a sistemelor adaptive preistorice⁷⁶. Această abordare a noțiunii de cultură asimilează însă practicile sociale cu simple comportamente materiale; pornește de la premisa că există un înțeles esențial al trecutului, cultura materială fiind manifestarea unor entități predefinite (de exemplu banda, tribul). Astfel procesualismul caută în particularitatea materialului arheologic legi generale privind procese sociale sau de altă natură prin care omul se adaptează mediului.

Din punctul de vedere al arheologiei contextualiste, cultura materială este privită ca un text cu un sistem de înțelesuri și semnificații care trebuie citit și interpretat⁷⁷. Cultura este o interpretare a realității sociale de către oamenii din trecut, o expresie a lumii ideale, nu oglindire pasivă a societății⁷⁸. Din acest punct de vedere importanța culturii materiale constă nu atât în funcțiile practice ale obiectelor cât în valorile de schimb simbolic ca parte a construcției sociale a realității: cine folosește obiectele și în ce context social.

Într-o abordare tradițională culturile devin arii uniforme pe hărți care maschează dinamica diferită a pieselor, rețeaua de schimb a bunurilor sau ideilor; devin realități pasive care pot fi doar descrise. De aceea este nevoie ca acest conglomerat de trăsături care este cultura arheologică să fie demontat în elementele componente⁷⁹. Ceramica este elementul definitoriu al acestei perioade. "Cultura" Cernavoda III reprezintă fie un singur stil ceramic în măsura în care echivalăm trăsăturile acestuia cu "repertoriul ceramic" Cernavoda III definit pe baza analogiilor formale ale unor tipuri ceramice dintr-un anumit spațiu, selectate după criteriul relevanței lor "culturale" și cronologice ("fosile directe"), fie o noțiune care ascunde de fapt mai multe stiluri ceramice, care urmează a fi stabilite ținând seama de variabilitatea tipologică din fiecare

⁷³ Roman 2001, 18, pl. 15-16.

⁷⁴ Hodder 1978.

⁷⁵ Shennan 1978.

⁷⁶ Binford 1962; Stanislawski, Stanislawski 1978, 61-62.

⁷⁷ Shanks, Tilley 1989, 2-4.

⁷⁸ Hodder 1982, 212-216; Hodder 1993.

⁷⁹ Hodder 1978a, 111; Shennan 1978, 134.

stațiune arheologică. Variabilitatea distribuirii unui tip ceramic depinde de modelul și localizarea centrului de producție, complexitatea ierarhică a centrelor și de diferențe privind mecanismul de schimb⁸⁰.

Sunt forme ceramice și elemente de decor care apar în mai multe stațiuni: castronul bitronconic, uneori decorat cu caneluri în interior (Cârcea, Locusteni, Radomir, Slobozia, Cernavoda, Drama, Durankulak); castronul semisferic (Drama, Radomir, Slobozia); castronul cu corp semisferic, gât cilindric, marginea răsfrântă, uneori decorat cu caneluri pe corp (Dobrotești, Șimnic, Malu Roșu, Slobozia, Cernavoda, Radomir); vase de agățat (Dobrotești, Malu Roșu, Șimnic, Locusteni, Drama); vase cu corp globular, uneori cu 2 torți pe umăr (Malu Roșu, Șimnic, Locusteni); cești (Slobozia, Malu Roșu, Cernavoda, Dobrotești). În schimb unele tipuri sunt documentate doar într-o singură stațiune: vase cu picior înalt și capace (Cârcea); cupe (Cernavoda).

Tehnicile de decor și motivele ornamentale: canelura (Dobrotești, Șimnic, Malu Roșu, Radomir, Cârcea, Locusteni, Slobozia, Cernavoda, Drama); decorul plastic sub forma unui brâu în relief pe marginea unor vase (Cernavoda, Șimnic, Dobrotești, Drama, Durankulak) sau a unui sistem 2-3 brăuri sub margine (Durankulak); decorul imprimat sub forma impresiunilor punctiforme (Drama, Dobrotești, Durankulak, Cârcea); decorul incizat: creștături pe sau sub marginea vaselor (Slobozia, Dobrotești, Malu Roșu, Almăjel, Șimnic); decor spiralic în stilul Bratislava (Dobrotești, Cârcea, Radomir); motivul în căpriori (Cârcea, Dobrotești, Slobozia, Cernavoda, Drama, Durankulak).

Dar stadiul publicării ceramicii pune la îndoială această imagine unitară. Este greu de a delimita diferențe pe baza a doar 25 de vase întregi sau întregibile și aproape 400 de cioburi cunoscute din desenele publicate, din care trebuie să scădem de

exemplu cele vreo 60 de profile de vase de la Locusteni și altele de la Durankulak care nu spun nimic. Selecția materialului pentru publicat a avut la bază criteriul asemănării necesar "încadrării culturale și cronologice". Se pot observa totuși elemente care contrazic această imagine unitară; în fond sunt deosebiri între repertoriile ceramice ale așezărilor mai bine reprezentate prin materialul publicat. La Drama predomină castroanele semisferice decorate cu șiruri de impresiuni punctiforme. Apartenența la "cultura" Cernavoda III a așezării de la Cârcea este asigurată doar de cele câteva fragmente de vase cu torți "tunel", castroanele decorate cu canelură sau capacul decorat în stilul Bratislava. Predomină însă ceramica incizată cu motive care trimit către "faza" Coțofeni I și motive incizate sau realizate prin impresiune cu șnurul cu analogii în "complexul" Orlea-Sadovec. Zmeykova dorește să ilustreze asemănări între formele ceramice de la Durankulak, Mirovci și din repertoriul Cernavoda III, dar din tabelul tipologic reiese mai degrabă varietatea acestora⁸¹.

Cu toate că ceramica trebuie cercetată la micro-scară pentru a defini centre de producere, stadiul cercetării obligă mai degrabă la extinderea spațiului geografic pentru surprinderea variabilității contextelor în care aceasta apare. Ceramica Cernavoda III a fost pusă în legătură cu repertoriul grupului Boleráz din bazinul mijlociu al Dunării, cu centrul de greutate al răspândirii în Transdanubia și sud-vestul Slovaciei, bine reprezentate fiind însă și zonele periferice (Moravia, Cehia, Silezia, Polonia Mică, nord-estul fostei Iugoslavii, estul Austriei). Elementele de legătură cu stilul Cernavoda III sunt asemănarea formală a unor tipuri de vase (castronul bitronconic uneori decorat cu caneluri în interior), decorul canelat, decorul incizat în stil Bratislava, motivul în "căpriori". Deosebirile sunt însă majore. Repertoriul ceramic este mult mai variat, cu o mare diversitate tipologică a formelor (cești, căni, castroane, vase de mari dimensiuni),

⁸⁰ Hodder 1978b, 225-226.

⁸¹ Zmeykova 2001, 224-234.

cea mai mare parte dintre ele fără analogii în bazinul inferior al Dunării⁸². Există un raport echilibrat între decorul incizat și cel canelat. Doar în bazinul mijlociu al Dunării apar unele forme speciale - vasele gynaikomorfe, un rython descoperit la Pilismarót⁸³ și un "pseudo-kernos" cu 7 guri descoperit la Mödling-Jennyberg⁸⁴ - și vase cu reprezentări zoomorfe (Pilismarót)⁸⁵. Dacă în bazinul inferior al Dunării ceramica provine exclusiv din așezări, în mediul Boleráz ceramica este depusă în morminte (Pilismarót⁸⁶, Fonyod⁸⁷, Šošari-Sač, Tolisavac⁸⁸, Praga-Bubeneč, Praga-Dejvice⁸⁹, Zillingtal, St. Margarethen⁹⁰, Grub an der March⁹¹) sau în așa-zisele depozite de vase (Polska Cerekiew⁹² și Donnerskirchen⁹³). În unele cazuri tipuri ceramice Boleráz aparțin unor contexte cu caracter special. Sub un tumul de la Šošari-Sač, în partea de nord-vest, s-a cercetat un complex de formă rectangulară care consta din pământ ars, un strat de cenușă de 10 cm grosime, suprapus de un rând de pietre. Complexului îi aparțin mai multe fragmente ceramice și o figurină antropomorfă feminină⁹⁴. La Kétegyháza, sub tumulul 5, au fost cercetate resturile a 5 vetre dispuse în cerc; pe una din vetre a fost depus un schelet de vită, fără craniu și membre⁹⁵. Chiar în cadrul stilului Boleráz există variații regionale ale distribuției tipurilor ceramice. Există, de exemplu, o variantă slovacă diferită de descoperirile din Moravia, caracterizate prin frecvența mai mare a ceștilor cu o toartă și a ceramicii decorate prin

împunsături succesive⁹⁶. De la nord spre sud există diferențe marcate de prezența paharelor cu gura în formă de pâlnie și a vaselor cu "guler".

Se consideră că în Transilvania este caracteristică acestei perioade ceramica tipică "fazei Coțofeni I", folosindu-se argumente bazate pe criterii tipologice (analogii cu ceramica de tip Boleráz) și stratigrafice, dar și a asocierii acesteia cu ceramica cu decor canelat⁹⁷. Elementele de legătură dintre stilurile Boleráz și Coțofeni I sunt unele forme ceramice (ceașca, cana, vase-sac), decorul canelat și motive incizate.

Diversitatea repertoriului ceramic al stilului Boleráz în raport cu cel Cernavoda III, departe de a reflecta o migrație din bazinul inferior în bazinul mijlociu al Dunării, sugerează mai degrabă un raport de centru-periferie. Aria stilului Boleráz reprezintă un centru din care anumite tipuri ceramice se răspândesc în Transilvania și în bazinul inferior al Dunării. Aceste tipuri, sau ideile legate de o anumită formă sau decor, fac parte din mecanismul de schimb de bunuri. Prezența cantitativă și calitativă a unui anumit tip într-o anumită zonă periferică este în funcție de distanța față de centru. De exemplu, ceștile, diversificate tipologic, prezente în număr mare în aria Boleráz, apar în cadrul repertoriului stilului Coțofeni I în cantitate mult diminuată pentru că în bazinul inferior al Dunării să apară cu totul sporadic. Aceeași dinamică o au și unele motive incizate. Dimpotrivă, decorul canelat este mai prezent în bazinul inferior al Dunării, în cadrul stilului Cernavoda III, decât în Transilvania. Trebuie să ținem seama însă de stadiul diferit al cercetării zonelor din acest spațiu; trebuie definit modul de producere a ceramicii: dacă fiecare stațiune produce propria ceramică, olarii împărtășind aceeași tradiție, sau dacă există centre specializate în care fiecare olar produce un repertoriu limitat de vase, asocierea unor forme în așezări fiind

⁸² Compară de exemplu Morintz, Roman 1973, 269 fig. 5 cu Němejcová-Pavúková 1984, 126-127.

⁸³ Torma 1973, 491 Abb. 5/1; 494.

⁸⁴ Pittioni 1954, 199 Abb. 132; Ruttkay 1995, 152.

⁸⁵ Torma 1973, 491 fig. 5/2; 494.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Banner 1956, 28-32, pl. XI-XII.

⁸⁸ Govedarica 1997, 150-154.

⁸⁹ Pleslová-Štiková 1973, 397.

⁹⁰ Ruttkay 1995, 148, 151 Abb. 16/1; 157 nr. 12.

⁹¹ Hahnel 1993, 82-84, pl. 6.

⁹² Kozłowski 1973, 170; 172 fig. 3.

⁹³ Ruttkay 1995, 146, 154.

⁹⁴ Govedarica 1997, 150-154.

⁹⁵ Ecsedy 1979, 27-28.

⁹⁶ Němejcová-Pavúková 1973, 300.

⁹⁷ Ciugudean 2000, 52-53; Oanță 2000; vezi de asemenea Roman 2001, 17.

întâmplătoare, în funcție de mecanismele de schimb și de gusturile locale.

Preeminența folosirii analogiilor formale necesare definirii unor "granițe culturale" a determinat poziția ambiguă a unor regiuni în această perioadă. Transilvania a fost multă vreme tratată ca o pată albă. A fost nevoie de descoperirea asocierii dintre ceramica incizată de tip "Coțofeni I" cu ceramică cu decor canelat de factură Cernavoda III pentru a se umple acest gol. În prezent sectorul văii Dunării cuprins între Giurgiu și Porțile de Fier dar și nord-vestul Bulgariei reprezintă o pată albă care se încearcă a fi umplută doar cu stațiunea de la Orlea-*Răcarul Mare* cu material Cernavoda III descoperit în urma cercetărilor de suprafață și încă nepublicat⁹⁸ (pl. 1). Până de curând s-a considerat că acestei perioade îi sunt caracteristice descoperirile legate de "aspectul Celei" și complexul "Orlea-Sadovec", dar unele elemente, de exemplu apariția cănilor askoidale de tip Zimnicea în tell-ul de la Celei, ar indica o datare mai târzie a acestora⁹⁹. Repertoriul "grupului" sau "aspectului" Celei are o bază redusă: 3 așezări (Celei, Locusteni, Siliștioara) și 6 descoperiri izolate doar enumerate în literatură; este posibil ca unele să aparțină grupului Orlea-Sadovec, multe elemente de decor fiind comune ambelor grupe. De altfel, așezarea de la Locusteni, reprezentată de o singură groapă, este atribuită când "aspectului" Celei, când "complexului" Orlea-Sadovec. Așezarea eponimă, cercetată sistematic pe suprafața de tell păstrată (35 x 10 m), este cunoscută prin două rapoarte de săpătură succinte, cu puțin material publicat¹⁰⁰. La fel de firavă este și documentarea "complexului" Orlea-Sadovec: 4 așezări (Grojdibodu, Orlea, Kozloduș, Sadovec), o descoperire cu caracter funerar (tumulul 1 de la Târnavă) și 5 descoperiri izolate

(Cârna-Măgura *Fircanii*, Cârna-Nasta, Orlea-Grindul *Cremenari*, Orlea-punct neprecizat, Zimnicea). Materialul din așezările de la Orlea și Sadovec cercetate prin sondaje restrânse executate în 1947, respectiv 1934-1937, amestecat cu ceramică din alte perioade a fost separat doar pe criterii tipologice. Observațiile stratigrafice de la Grojdibodu și Kozloduș sunt limitate de caracterul restrâns al cercetării și de cantitatea mică de material publicat. Caracteristice pentru repertoriul ceramic al acestor stațiuni sunt unele forme (vasul de agățat, vasele-askos) și elemente de decor (decorul plastic care constă în 2-3 brăuri aplicate sub marginea vasului, aplicații plastice în formă de boabe de linte, decorul șnurat, o mare varietate de motive incizate) diferite de cele Cernavoda III.

În stadiul actual al cercetării sunt dificil de stabilit trăsăturile care să diferențieze stilurile Celei și Orlea-Sadovec, care ocupă aceeași arie geografică (pl. 7). Diferențele constau mai mult într-un raport cantitativ diferit dintre ceramica incizată și decorul plastic. Prima categorie ceramică predomină în cadrul stilului Orlea-Sadovec; raportul este răsturnat în stilul Celei. La Celei ambele stiluri apar asociate încă din nivelul inferior dar ponderea stilului Orlea-Sadovec crește treptat în nivelurile următoare. Fie avem de a face cu două stiluri ceramice aflate în raport de succesiune cronologică, fie în această zonă restrânsă există de fapt un singur stil ceramic, nefiind obligatoriu ca în fiecare stațiune să găsim același raport dintre cele două categorii ceramice. Din cauza stadiului de publicare a materialelor de la Celei deocamdată nu se poate oferi o soluție sigură.

⁹⁸ Morintz, Roman 1969, 63 nota 9.

⁹⁹ O privire de ansamblu a descoperirilor de tip Zimnicea la Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, 23-25.

¹⁰⁰ Bujor 1967; Nica 1982.

*Planșa 7. Stiluri ceramice în Bazinul inferior al Dunării.
Plate 7. Pottery styles in the lower basin of the Danube.*

Există mai multe posibilități de a umple golul din această regiune: fie așteptăm să fie documentată mai bine ceramica de tip Cernavoda III (de tipul celei amintite mai sus, de la Orlea), fie ceea ce numim stilurile Celei sau Orlea-Sadovec apar în această perioadă și evoluează ulterior o lungă perioadă sau ar trebui căutate elementele de factură "Coțofeni I" din acest spațiu, cum ar fi de exemplu vasul de la Ostrov. Dar mai este posibil ca în stațiunile din această arie restrânsă să se întâlnească o mare varietate de forme ceramice și motive de decor pe care noi le încadrăm tipologic în diferite categorii (Cernavoda III, Celei, Orlea-Sadovec, Coțofeni I). Asocierea acestor stiluri în unele stațiuni (Celei, Cârcea, Locusteni, Bechet) sprijină această concluzie.

"Fenomenul Cernavodă III-Boleráz" este departe de a reflecta o "unitate culturală". Mecanismul de definire al acestei

construcții este asemănător cu cel al definirii unei "culturi". Pe baza unor "fosile directe" (câteva forme ceramice, torțile tubulare, tehnici de decor, unele motive decorative, figurine antropomorfe) s-a definit o arie uniformă pe hartă în care se cartează alte elemente ale culturii care pot fi doar descrise, singurele interpretări mulțumindu-se doar să explice cauzele apariției acestui fenomen. Răspândirea largă a unor tipuri de vase crează impresia unui "orizont" care acoperă ca o pânză un spațiu imens. Se uită adesea că acest "orizont" are și o "adâncime" cronologică. Fenomenul Cernavoda III-Boleráz, așa cum sugerează datele radiocarbon, este de lungă durată. Unele centre de olari pot produce vase care în altă parte au fost scoase din uz. De exemplu, într-o groapă din așezarea de la Gladnice apare o strachină decorată în stilul Bratislava tipică Boleráz asociată cu

ceramică, inclusiv o sosieră, din faza clasică a grupului Baden¹⁰¹. Sub uniformitatea "culturală" din bazinul Dunării mijlocii și inferioare se ascunde o diversitate de centre de olărit. Vasele pe care noi le includem în diferite "tipuri" sunt produse de olari, unii mai inovatori, alții care păstrează neschimbată tradiția o lungă perioadă de timp. În cadrul aceluiași tip de vas există variații care depind de îndemânarea olarului, de degresanții folosiți sau tehnica de ardere. Franken sugerează să ținem seama de etapele producerii vaselor atunci când se definesc tipologii¹⁰².

Dincolo de această "unitate culturală" există mai multe stiluri ceramice pe care le numim convențional "Cernavoda III", "Boleráz", "Coțofeni I", "Celei" sau "Orlea-Sadovec" dar în care includem de fapt o mare varietate de forme ceramice și motive decorative care diferă uneori de la o stațiune la alta. În fond ce asemănări se pot găsi între materialele de la Cernavoda și cele de la Mödling? Sau între ceramica de la Slobozia și vasele din depozitul de la Donnerskirchen?

Concluzii

După 30 de ani cunoaștem mai bine "fenomenul Cernavoda III-Boleráz"? Dacă scopul arheologiei este de a acumula material și de a-l încadra cronologic și cultural, de a descrie trăsăturile unei culturi arheologice atunci răspunsul este pozitiv. Astăzi cunoaștem mai bine acest "fenomen": baza documentară a crescut, cunoaștem mai multe așezări și descoperiri cu caracter funerar, s-au definit faze și faciesuri noi, metodele de datare absolută au oferit mai multe date. Dacă vrem să știm cine folosea piesele și în ce context social, cine producea și "consuma" ceramica, centrele de producere și mecanismele de schimb ale acesteia atunci răspunsul este negativ. Un vas în sine poate fi privit doar ca un element de diagnosticare culturală sau cronologică dar poate căpăta și un înțeles cu condiția să-i

cunoaștem contextul. Dacă înțelegem cultura materială ca un text cu un sistem de înțelesuri și semnificații care trebuie citite atunci cele câteva sute de vase și fragmente ceramice, cunoscute din publicații, diagnosticate "Cernavoda III", lipsite de context, se constituie într-o sumă de cuvinte care nu transmit nimic. Sunt puse laolaltă doar datorită pronunției lor asemănătoare. Există în cercetarea arheologică românească credința că datoria arheologului este de a aduna "obiectiv" informațiile, de a le ordona și de abia apoi pot fi interpretate. Din acest punct de vedere contactul nemijlocit cu materialul arheologic ar fi esențial¹⁰³; dezbateră teoretică lipsește¹⁰⁴: se consideră adevăruri ceea ce pare de la sine înțeles. Între informație și teorie există însă relații de interdependență. Săpăm material, dar și idei. Percepem, înregistrăm, clasificăm și publicăm informația arheologică în funcție de criterii care sunt fixate teoretic. Abordări teoretice a noțiunii de cultură încep să apară și la noi¹⁰⁵, privind fie relația etnic-cultură materială, fie definiții alternative, din perspectivă procesualistă sau post-procesualistă. Din păcate pentru arheologia românească ceramica încă înseamnă cronologie, cultură și de multe ori, etnie¹⁰⁶.

Catalogul descoperirilor

Abrevieri

cerc. de supr. = cercetări de suprafață

cerc. sist. = cercetări sistematice

com. = comuna

jud. = județul

mat. = materiale

mun. = municipiu

nepubl. = nepublicat

or. = oraș

¹⁰³ Roman 2000-2001, 171.

¹⁰⁴ Pentru relația arheologiei române cu istoria și pozitivismul vezi: Niculescu 1997; Popovici 1999-2000.

¹⁰⁵ Niculescu 2000; Curta 2001, 6-35; Vulpe 2001.

¹⁰⁶ Ellis 1996, 76-77.

¹⁰¹ Govedarica 1997, 154 fig. 5; 155.

¹⁰² Franken 47.

Descoperiri de tip Cernavodă III

1. Almăj (România, jud. Dolj)

Punct neprecizat; sondaj 1957; 1964; fragmente ceramice Coțofeni sau Cernavoda III; (Galbenu 1972, 267 fig. 2/1; 268 fig. 3/2-5);

2. Almăjel (România, or. Filiași, jud. Dolj)

Punct neprecizat; sondaj 1967-1969; materiale Cernavoda III; nepubl.; (Galbenu 1972, 263, 267 fig. 2/3, 6-7);

3. Almăjel (România, com. Vlădaia, jud. Mehedinți)

Valea seacă; săpătură de salvare 1967-1971; așezare; 1 nivel cu material Cernavoda III care suprapune un nivel Sălcuța III; nepubl.; (Galbenu 1983);

4. Bălănești (România, jud. Olt)

Sondaj; mat. Cernavoda III; nepubl.; (Němejcová-Pavůková 1973, nr. 300; Roman 1981, 31 nota 48);

5. Bechet (România, jud. Dolj)

Ghețarie ICIL, pe un grind de nisip; sondaj 1978; strat deranjat cu materiale Coțofeni, Cernavoda III, Celei amestecate; nepubl.; (Bujor 1970, 478; Stoia 1979, 356 nr. 12; Leahu ș.a. 1978, 411; Ulanici 1981, 191-192);

6. Borcea (România, jud. Călărași)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

7. Bucșani (România, jud. Giurgiu)

Pod; cerc. sist. 1998-2001; descoperire izolată; câteva torți tubulare de tip Cernavoda III descoperite în solul vegetal; (informații C. Bem);

8. Cârcea (România, com. Coșoveni, jud. Dolj)

Viaduct; cerc. sist. 1966; 1968; 1982; 1987; 1989-1994; așezare cu materiale Sălcuța IV și Cernavoda III; în 1993 s-a cercetat 1 bordei cu mat. Dudești perforat de 1 "groapă de cult" cu material Cernavodă III; (Roman 1976, nr. 79; Nica 1989, 252-253; Chronique 1993-1994, 17; Popilian 1994, 263; Nica 1999, 14 fig. 5/15; Nica 2001);

9. Cârcea (România, com. Coșoveni, jud. Dolj)

Hanuri; cerc. sist.; așezare; Cernavoda III; (Nica 2001)

10. Cerăt (România, jud. Dolj)

Tell în lunca Desnățuiului, la 3 Km de localitate; sondaj 1967; 1 nivel cu materiale Coțofeni care suprapune o locuire Sălcuța; fragmente ceramice Cernavoda III; (Popescu 1968, 678-679; Galbenu 1972, 267 fig. 2/8; Němejcová-Pavůková 1973, nr. 298; Roman 1976, nr. 146);

11. Cernavoda (România, jud. Constanța)

Dealul Sofia; săpături de salvare 1917; 1936; 1954-1962; 1967-1968; 1970; în punctul *a* a fost cercetat un tell gumelnițean și o așezare Cernavoda I; punctul *d* așezare cu 2 niveluri Cernavoda II; în punctul *c*, așezare Cernavoda III cu depunerea arheologică cu grosimea de 2 m în care au fost delimitate 5 niveluri de locuire; 11 morminte de înhumatie cu scheletele în poziție chircită, presărate cu ocră, au fost descoperite la marginea așezării; (Berciu, Morintz 1957; Berciu, Morintz 1959; Berciu ș.a. 1959; Berciu 1960; Berciu 1961, 135-138; Berciu ș.a. 1961a; Berciu 1964; Morintz, Roman 1968, 92-97; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Berciu ș.a. 1973; Němejcová-Pavůková 1973, nr. 318; Roman 2001);

12. Cuza-Voda (România, jud. Călărași)

Descoperire de tip Cernavoda III; (Němejcová-Pavůková 1973, nr. 316)

13. Dalgopol (Bulgaria)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Zmeykova 2001, 213)

14. Dobrotești (România, jud. Teleorman)

Lacul lui Cremene; sondaj 1964; așezare cu o depunere arheologică groasă de 0, 80 m în care au fost delimitate 3 niveluri de locuire cu material unitar; Cernavoda III; (Roman 1966; Păunescu 1966; Morintz, Roman 1968, 81, 82-84 fig. 27-29; Dumitrescu 1969, 91-92 nr. 28; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 301);

15. Dorobanțu (România, jud. Călărași)

Cerc. de supr.; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 315);

16. Drama (Bulgaria, okr. Jambol)

Merdžumekja, deal mărginit pe trei laturi de râul Kalnica; cerc. sist. 1997-1999; așezare Cernavoda III pe panta de est a dealului; 1 nivel gros de 0,35 până la 1,35 m; concentrări de fragmente ceramice și de bucăți de chirpic care pot aparține unor gropi care nu au putut fi surprinse datorită uniformității coloristice a solului; o structură din chirpic asociată cu gropi de pari poate fi o locuință de formă rectangulară; într-o groapă, la cca 10 m de locuință, pe lângă cioburi și pietre, au apărut resturi de turnare, zgură de cupru și duze fragmentare din lut; (Lichardus ș.a. 2000, 40-45; Lichardus, Iliev 2001, 166-198);

17. Drăgănești-Olt (România, jud. Olt)

Corboaica; cerc. sist. 1992-1994; așezare de tip tell; în nivelul superior, alături de materiale Coțofeni, Glina și Verbicioara s-au descoperit și câteva cioburi de tip Cernavoda III; (Nica ș.a. 1995; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 291 pl. 7/12-15);

18. Dubova (România, com. Plavișevița, jud. Mehedinți)

Adăpostul Mic (Moara Dracului); sondaj; așezare; depunere arheologică cu grosimea

de 1 m; puține cioburi Cernavoda III; materialul și documentația de șantier au dispărut; (Păunescu 1979, 55; Petrescu 2000, 19 nr. 4);

19. Dubova (România, com. Plavișevița, jud. Mehedinți)

Cuina Turcului; cerc. sist. 1964-1969; așezare; depunere arheologică cu grosimea de 1 m; puține cioburi Cernavoda III; nepubl.; (Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 297; Roman, Németi 1978, 41; Petrescu 2000, 19 nr. 4);

20. Durankulak (Bulgaria, okr. Tolbuhin)

Goljam Ostrov; sondaj 1977-1978; așezare; ceramică de tip Cernavoda III descoperită în nivelul IIa (deranjat de complexe medievale) care suprapune o așezare Gumelnița; (Draganov 1990);

21. Fărcașu de Jos (România, jud. Olt)

Sondaj; descoperire izolată; Cernavoda III; nepubl.; (Nica 2001, 279);

22. Fărcașu de Sus (România, jud. Olt)

Pe Coastă; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 295 pl. 11/4, 6, 296 pl. 12/11);

23. Fărcașu de Sus (România, jud. Olt)

Cimitir; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001, 296 pl. 12/3)

24. Găldău (România, jud. Călărași)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

25. Ghimpețeni Noi (România, com. Nicolae Titulescu, jud. Olt)

Cerc. de supr.; cioburi Cernavoda III adunate de pe suprafața unui tell; (Trohani, Zorzoliu 1982, 65; 66 fig. 1/1);

26. Ghizdaru (România, jud. Giurgiu)

Cerc. sist. într-o așezare Latène și medievală; descoperire izolată: câteva fragmente Cernavoda III; (Berciu ș.a. 1961; Morintz, Roman 1968, 92; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 313);

27. Gornea (România, com. Sichevita, jud. Caraș-Severin)

Bișteag; cerc. de supr. 1969; mat. Coțofeni și Cernavoda III-Boleráz; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 296; Lazarovici 1978, 27; Nemeti 1989, 231);

28. Gornea (România, com. Sichevita, jud. Caraș-Severin)

Locurile Lungi; așezare în care au fost cercetate 2 gropi cu materiale Cernavoda III-Boleráz și Coțofeni I; (Lazarovici 1978);

29. Hârșova (România, jud. Constanța)

Cerc. sist.; descoperire izolată; cioburi Cernavoda III descoperite într-o groapă din perioada romană; (Galbenu 1979);

30. Hotărani (România, jud. Olt)

La turn; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 296 pl. 12/4);

31. Koprivec (Bulgaria)

Așezare; un nivel distrus cu ceramică de tip Cernavoda III care suprapune nivelele cu materiale neolitice și Cernavoda I; (Zmeykova 2001);

32. Kragulevo (Bulgaria, okr. Tolbuhin)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Draganov 1990, 160; 162; Zmeykova 2001, 213);

33. Locusteni (România, com. Daneț, jud. Dolj)

Dealul Predeștilor; cerc. sist. 1969-1973; așezare Coțofeni cu un singur nivel de locuire; în partea de NV a platoului, suprapus de o depunere cu mat. Verbicioara;

sub nivelul cu mat. Coțofeni s-au cercetat 2 gropi cu ceramică Cernavoda III și respectiv Celei, ultima fiind intersectată de 1 groapă care aparține nivelului Coțofeni; în sectorul B a fost surprins 1 nivel cu mat. Coțofeni care suprapune 1 niv. Starčevo-Criș și este suprapus la rândul său de 1 nivel Verbicioara; (Tătulea, Nica 1974; Roman 1976, nr. 186, pl. 59-61; 62/1-4; Roman 1976a, 160; Popilian ș.a. 1979, 207; Popilian ș.a. 1980, 254; Nica 1980; Nica 1987; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 292-293 pl. 8-9);

34. Malu Roșu (România, jud. Giurgiu)

Sondaj 1965; așezare; depunere de 0, 25-1 m grosime; Cernavoda III; (Morintz, Roman 1968, 89-91; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 314);

35. Mirovci (Bulgaria, okr. Tolbuhin)

Sondaj 1987-1988; așezare; nivel cu ceramică de tip Cernavoda III suprapus de un nivel medieval; (Draganov 1990, 162; Zmeykova 2001);

36. Mozacu (România, jud. Argeș)

Cerc. de supr.; descoperire izolată; Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 302);

37. Ograda (România, jud. Ialomița)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

38. Orlea (România, jud. Olt)

Răcarul Mare; cerc. de supr. 1968; descoperire izolată; fragmente ceramice de tip Cernavoda III; (Morintz, Roman 1969, 63 nota 9);

39. Ostrov (Bulgaria, okr. Vraca)

Blatoto; descoperire izolată, 1 vas atribuit "orizontului cronologic Cernavoda III-Coțofeni I", descoperit în apropierea unei necropole distrusă atribuită culturii Coțofeni; (Nikolov 1964, 71 fig. 5/1; Alexandrov 1993, 47-48, fig. 1/3; Nikolova 1994, 133);

40. Piatra-Olt (România, jud. Olt)

Nucet; descoperire izolată; Cernavoda III; (Lazăr 1998, 13; Nica 1989, 253; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 296 pl. 12/2);

41. Piatra-Olt (România, jud. Olt)

Vadul Codii; cerc. supr.; materiale Cernavoda III și Coțofeni; nepublicat; (Lazăr 1998, 13);

42. Pietroiu (România, jud. Călărași)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

43. Platonești (România, jud. Ialomița)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

44. Radomir (Bulgaria)

Vahovo, pe o terasă neîndubilă a Strumei, la 40 Km V de Sofia; sondaje 1991; așezare cu “5 orizonturi de construcție”: primul (o groapă) conține materiale de tip Cernavoda III; al doilea “orizont” conține materiale cu analogii în descoperirile de tip Orlea-Sadovec și Baden; celelalte “orizonturi” au materiale cu analogii în culturile Kostolac (al treilea “orizont”) și Vučedol (“orizonturile” patru și cinci); (Alexandrov 1992; idem 1994);

45. Râmnicelu (România, jud. Brăila)

Sondaj; descoperire izolată; cioburi Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 317);

46. Roșeti (România, jud. Călărași)

Ferma 7 IAS; săpături de salvare 1987; descoperire izolată; câteva cioburi Cernavoda III descoperite într-o așezare Cernavoda I; (Munteanu 1995);

47. Sălcuța (România, jud. Dolj)

Piscul Cornișorului; cerc. sist. 1916-1920; 1947; 1951; așezare cu 8 niveluri de locuire cu materiale Starčevo-Criș (nivelul 1); Sălcuța (nivelele 2-6); Sălcuța IV (nivelele 7-8); cioburi Coțofeni în nivelele 7-8; în

asociere cu material Sălcuța IV apare și o strachină decorată cu triunghiuri îngropate executate prin canelare; în nivelurile corespunzătoare descoperirilor de tip Sălcuța IV apar și fragmente ceramice de tip Orlea-Sadovec; (Berciu 1961, 135-138; 139 fig. 142/9; 314 fig. 136);

48. Slobozia (România, jud. Ialomița)

Râpa Bulgarilor, pe ultima terasă a Dunării; sondaje 1959-1960; 1965; așezare; depunere cu grosimea de 1-2 m, deranjată de locurile ulterioare; Cernavoda III; (Morintz, Roman 1968, 81-89; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 312);

49. Stelnica (România, jud. Ialomița)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

50. Șimnicu de Jos (România, mun. Craiova, jud. Dolj)

Stațiunea Experimentală; sondaje 1967-1972; așezare cu 2 niveluri de locuire; au fost cercetate 1 locuință parțial distrusă și 1 vatră; nivelul Cernavoda III suprapune 2 locuințe Sălcuța III; în solul arabil apar și cioburi Coțofeni; (Popescu 1968, 678; idem 1969, 472; Galbenu 1970; Galbenu 1972, 265; 266 fig. 2/2-7; 267 fig. 2/4-5; 268 fig. 3/1; 269 fig. 4; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 299; Galbenu 1975; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 291 pl. 7/1-11);

51. Tuzla (România, jud. Constanța)

Descoperire de tip Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 319);

52. Vădastra (România, jud. Dolj)

Dealul Cișmelei; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001; 279, 285 pl. 1/1, 290 pl. 6/12-13)

53. Vlădeni (România, jud. Ialomița)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

Descoperiri de tip Celei și Orlea-Sadovec

54. Bechet (România, jud. Dolj)

Ghețarie ICIL, pe un grind de nisip; sondaj 1978; strat deranjat cu materiale Coțofeni, Cernavoda III, Celei amestecate; (Bujor 1970, 478; Stoia 1979, 356 nr. 12; Leahu ș.a. 1978, 411; Ulanici 1981, 191-192);

55. Cârna (România, com. Goicea, jud. Dolj)

Măgura Fircanii, pe *Grindul Braniște*; descoperire fortuită 1956; presupus mormânt de înhumare în tumul; craniul defunctului ar fi fost presărat cu ocră; au fost adunate de pe plaja Lacului Bistreț 1 askos, 1 castron întreg și altul fragmentar; sondaj 1956 (50 x 2 m); nu a fost depistat un strat de cultură; mormântul a fost atribuit grupului Orlea-Sadovec; (Bichir 1958; idem 1959, 276-278);

56. Cârna (România, com. Goicea, jud. Dolj)

Nasta (Bazinul 4); cerc. de supr.; 1983-2000; descoperire izolată; fragmente ceramice de tip Orlea-Sadovec și Coțofeni; (Motzoi-Chicideanu ș.a. 2000);

57. Celei (România, or. Corabia, jud. Olt)

Tell pe terasa inferioară a Dunării, distrus parțial de apele Dunării și deranjat de o tranșee militară; s-a păstrat intactă o suprafață de 35 x 10 m; cerc. sist. 1957-1958 (7 secțiuni); 1976-1977 (1 suprafață 10 x 4 m, lângă turnul de SV al cetății de la Sucidava); așezare atribuită aspectului Celei cu un strat gros de 2,50 m, format din fie din 4-6 niveluri de locuire, delimitate în cursul vechilor săpături, fie din 11 niveluri de refacere a locuințelor, grupate în "nivelurile inferioare" (2a-2g) și "superioare" (1a-1c), pe baza săpăturilor din 1976-1977; lângă locuința nr. 4, la 2 m adâncime s-a descoperit un tezaur format dintr-un pandantiv semilunar din aur și 2 inele de buclă din argint, toate depuse într-un askos;

(Bujor 1967; Morintz, Roman 1968, 98-100; Comșa 1967, 218; Bujor 1970; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 307; Roman 1974, 163 fig. 5/1-2; 164; Nica 1982; idem 1988);

58. Corabia (România, jud. Olt)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 308);

59. Dăbuleni (România, jud. Dolj)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 303);

60. Gârcov (România, jud.)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 310);

61. Ghidici (România, com. Piscu Mare, jud. Dolj)

Descoperire izolată; cioburi de tip Celei descoperite în așezarea cu nivele Gârla Mare și Basarabi; nepubl.; (Nica 2001, 279);

62. Grojdibodu (România, jud. Olt)

Coasta lui Cuzma; sondaj 1978; 1980; așezare cu 2 niveluri de locuire; nivelului I (inferior) îi aparțin 1 bordei și 1 groapă, iar nivelului II 2 gropi; Orlea-Sadovec; (Chicideanu 1983);

63. Grojdibodu (România, jud. Olt)

Punct neprecizat; descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 305);

64. Ianca (România, jud. Olt)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Nêmejcová-Pavúková 1973, nr. 304);

65. Islaz (România, jud.)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 478);

66. Kozloduj (Bulgaria, okr. Vraca)

Kilera; sondaj 1985; descoperire Orlea-Sadovec; se mai amintește existența unui nivel Coțofeni II-III; (Alexandrov 1990, 64; 66; pl. 46/9)

67. Locusteni (România, com. Daneț, jud. Dolj) vezi nr. 33

68. Orlea (România, jud. Olt)

Grindul lui Iancu Mușat; sondaje 1947; 1960; depunere cu mat. Coțofeni deranjată; fragmente ceramice decorate prin incizie; o parte din acest mat., decorat cu 1-4 brâuri în relief, impresiuni triunghiulare și circulare și cu șnurul răsucit, a fost inclus în complexul Orlea-Sadovec; (Comșa, 1967, 218; Morintz, Roman 1968, 103; Bujor 1970, 479; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Roman 1976a; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 306, 311);

69. Orlea (România, jud. Olt)

Grindul Cremenari; sondaj 1947; așezare cu material amestecat datorită inundațiilor; mat. Celei; (Berciu 1939, 76; Comșa 1967, 218; Morintz, Roman 1968, 104; Bujor 1970, 479; Condurachi ș.a. 1972, harta 6; Roman 1976, 147-149)

70. Orlea (România, jud. Olt)

Punct neprecizat; fortuit; 1 strachină fragmentară cu o toartă tubulară, decorată cu șnurul, un vas de agățat și un askos; (Morintz, Roman 1968, 104-105);

71. Sadovec (Bulgaria, okr. Pleven)

Golemanovo Kale, pe malul nordic al râului Vit; cerc. sist. 1934-1937; fortificație medievală; strat deranjat cu mat. ceramic din eneolitic (cultura Sălcuța), Bronz timpuriu și târziu, diferențiat doar pe criterii tipologice; o parte din acest mat., cu analogii la Orlea-*Grindul lui Mușat* a fost atribuit complexului Orlea-Sadovec; (Todorova-Simeonova 1968, 15-63, pl. 3-19; Roman 1976a, 163; Alexandrov 1990, 64, 66; pl. 46/1-8);

72. Sălcuța (România, jud. Dolj)

Piscul Cornișorului; cerc. sist. 1916-1920; 1947; 1951; așezare cu 8 niveluri de locuire cu materiale Starčevo-Criș (nivelul 1); Sălcuța (nivelele 2-6); Sălcuța IV (nivelele 7-8); cioburi Coțofeni în nivelele 7-8; în asociere cu material Sălcuța IV apare și o strachină decorată cu triunghiuri îngropate executate prin canelare; în nivelurile corespunzătoare descoperirilor de tip Sălcuța IV apar și fragmente ceramice de tip Orlea-Sadovec; (Berciu 1961, 135-138; 139 fig. 142/9; 314 fig. 136);

73. Siliștioara (România, or. Corabia, jud. Olt)

Sondaj 1964; așezare cu depunerea groasă de 1 m; au fost delimitate 2 niveluri pe baza unor pete de arsură; mat. Cernavoda III; la partea superioară a depunerii s-au găsit cioburi Coțofeni; (Comșa 1967; Morintz, Roman 1968, 100-103; Dumitrescu 1969, 91 nr. 25; Comșa 1970, 476; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 309; Parzinger 1993, 88-90);

74. Târnava (Bulgaria, Vraca okr.)

Cerc. sist. 1964-1969; 3 tumuli; tumulul nr. I conține 10 morminte (8 de înhumatie și 2 de incineratie); M.1 și M.5 aveau în inventar vase de factură Coțofeni și Orlea-Sadovec, cu analogii la Măceșu de Jos; tumulul nr. II conținea 1 mormânt de incineratie, iar tumulul nr. III, 2 morminte de înhumatie; (Nikolov 1976; Roman 1981, 33; Panajotov 1989, 84-94);

75. Zimnicea (România, jud. Teleorman)

Sectorul C18, mamelon la 1 Km N de terasa Dunării; cerc. sist. 1970-1973; necropolă de înhumatie ;53 de morminte, un alt mormânt M54 fiind descoperit în sectorul C19; grupul Zimnicea; în urma unor cerc. de supr., în zona necropolei au fost descoperite materiale de tip Orlea-Sadovec; (Alexandrescu 1974; Roman 1976a, 163);

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu 1974

Alexandrina Alexandrescu, *La nécropole du Bronze Ancien de Zimmicea (départ. de Teleorman)*, Dacia N.S. 18, 1974, 79-93.

Alexandrov 1990

Stefan Alexandrov, *Cultura Coțofeni în Bulgaria*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea din București, Facultatea de Istorie-Filosofie, 1990.

Alexandrov 1993

Stefan Alexandrov, *Date noi despre epoca bronzului timpuriu în Bulgaria de vest*, Thraco-Dacica 14, 1993, 47-50.

Alexandrov 1994

Stefan Alexandrov, *The Prehistoric site of Radomir-Vahovo: some problems of the Early Bronze Age in south-western Bulgaria (northern connections)*, Relations Thraco-Illyro-Helléniques, București, 1994, 117-129.

Afram-Stern 2001

Eva Afram-Stern, *Kontinuität und Diskontinuität im Chalkolithikum und der beginnenden Frühbronzezeit Süd griechenlands*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 89-108.

Babeș 1994

Mircea Babeș, *Cultură*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, I, București, 1994, 390.

Banner 1956

János Banner, *Die Pécelér Kultur*, Budapest, 1956.

Behrens 1973

Hermann Behrens, *Die Salzminde Gruppe der mitteldeutschen Trichterbecherkultur und die nordwestlichen Ausstrahlungen der Badener Kultur*, SympBaden, 23-30.

Berciu 1960

Dumitru Berciu, în *Istoria României*, I, București, 1960, 71-82.

Berciu 1961

Dumitru Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.

Berciu1964

Dumitru Berciu, *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavodă*, SlovArch 12.1, 1964, 269-280.

Berciu, Morintz 1957

Șantierul arheologic Cernavoda (reg. Constanța, r. Medgidia), Materiale 3, 1957, 83-92.

Berciu, Morintz 1959

Dumitru Berciu, Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, Materiale 5, 1959, 99-114.

Berciu ș.a. 1959

Dumitru Berciu, *Săpăturile de la Cernavoda*, Materiale 6, 1959, 95-105.

Berciu ș.a 1961

Dumitru Berciu ș.a, *Săpăturile de informare de la Gostinu și Ghizdaru (Giurgiu)*, Materiale 7, 1961, 291-296.

Berciu ș.a. 1961a

Dumitru Berciu, Sebastian Morintz ș.a., *Șantierul Cernavoda*, Materiale 7, 1961, 49-55.

Berciu ș.a. 1973

Dumitru Berciu, Sebastian Morintz, Petre Roman, *Cultura Cernavoda II. Așezarea din sectorul b de la Cernavoda*, SCIV 24.3, 1973, 373-405.

Bichir 1958

Gheorghe Bichir, *Un mormânt cu ocru la Cârna*, SCIV 9.1, 1958, 101-109.

Bichir 1959

Gheorghe Bichir, *Cercetări arheologice pe grindurile din apropierea comunei Cârna (r. Gura Jiului, reg. Craiova)*, Materiale 5, 1959, 275-282.

Binford 1962

Lewis Binford, *Archaeology as anthropology*, American Antiquity 28, 217-225.

Bojadžiev 1992

J. Bojadžiev, *Probleme der Radiokohlenstoffdatierung der Kulturen des Spätä-neolithikums und der Frühbronzezeit*, StPraehistSofia 11-12, 1992, 299-406.

Bojadžiev 1998

Javor Bojadžiev, *Radiocarbon dating from Southeastern Europe*, M. Stefanovich u.a. (Hrsg.), James Harvey Gaul-in memoriam,

In the steps of James Harvey Gaul, I, Sofia, 1998, 349-370.

Bondár 2001

Mária Bondár, *L'état des recherches sur la culture de Baden en Hongrie (les découvertes récentes concernant la période ancienne)*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 437-458.

Bujor 1967

Expectatus Bujor, *Așezarea de la Celei din perioada de tranziție spre epoca bronzului*, *RevMuz* 4.3, 1967, 211-216.

Bujor 1970

Expectatus Bujor, *Contribution à l'étude de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, d'après les fouilles archéologiques effectuées à Celei*, Actes du VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, Prague, 477-479.

Capitani, Leuzinger 2001

Annick de Capitani, Urs Leuzinger, *Arbon-Bleiche 3. Eine jungsteinzeitliche Seeufersiedlung am Schweizerischen Bodenseeufer aus dem frühen 34 Jh.v.Chr.*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 721-732.

Cernavoda III-Boleráz

P. Roman, Saviana Diamandi (Hrsg.), *Cernavoda III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau*, *Studia Danubiana, Series Symposia*, București, 2001.

Chicideanu 1983

Ion Chicideanu, *Săpăturile arheologice de la Grojdibodu (jud. Olt)*; *Materiale* 15, 1983, 98-102.

Chronique 1993-1994

Chronique des fouilles et des découvertes 1993-1994, *Bulletin de Thracologie* 3, 1996, 7-44.

Ciugudean 2000

Horia Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* 26, Timișoara, 2000.

Comșa 1967

Eugen Comșa, *Unele date cu privire la sfârșitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în sud-estul*

Olteniei (în lumina săpăturilor de la Siliștioara), *SCIV* 18.1, 1967, 207-221.

Comșa 1970

Eugen Comșa, *La période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire roumaine*, Actes du VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, Praga, 1970, 474-476.

Condurachi ș.a. 1972

Emil Condurachi, Vladimir Dumitrescu, Mircea D. Matei, *Harta arheologică a României*, București, 1972.

Curta 2001

Florin Curta, *The Making of Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge, 2001.

Draganov 1990

Veselin Draganov, *Kulturata Černavoda III na teritorijata na Bălgaria i po zapadnoto černomorsko krajbrejje*, *Dobrudža* 7, 1990, 156-179.

Dumitrescu 1969

Vladimir Dumitrescu, *Fouilles archéologiques en Roumanie-1965*, *Bulletin d'Archéologie Sud-Est Européenne* 1, 1969, 83-114.

Ecsedy 1979

István Ecsedy, *The People of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary*, Budapest, 1979.

Ellis 1996

Linda Ellis, *Cultural boundaries and human behaviour: method, theory and Late Neolithic ceramic production in the Carpathian-Pontic region*, Gh. Dumitroaia, D. Monah (ed.), *Cucuteni aujourd'hui*, 75-87.

Forenbaher 1993

S. Forenbaher, *Radiocarbon dates and absolute chronology of the Central Europe Early Bronze Age*, *Antiquity* 67, 1993.

Franken 1985

H.J. Franken, *Pot making in antiquity and the "ceramic horizon" in archaeology*, A. Van As ș.a., *Contributions to the study of pottery technology*, Leiden, 1985.

Gabriel 2001

Uta Gabriel, *Eine neue Schichtweise des "Vor-Trojanischen Horizontes". Ergebnisse*

der Ausgrabungen am Kumtepe 1993-1995, in *Cernavoda III-Boleráz*, 84-87.

Galbenu 1970

Doina Galbenu, *Un aspect al perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Șimnic*, Aluta 1, 1970, 45.

Galbenu 1972

Doina Galbenu, *Câteva probleme ale perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în Oltenia*, SCIV 23.2, 1972, 263-270.

Galbenu 1975

Doina Galbenu, *Așezările neolitice de la Șimnic*, CAMNI 1, 1975, 9-43.

Galbenu 1979

Doina Galbenu, *Săpături în tell-ul de la Hârșova, jud. Constanța*, CAMNI 3, 1979, 3-9.

Galbenu 1983

Doina Galbenu, *Așezarea de tip Sălcuța de la Almăjel, jud. Mehedinți*, CAMNI 6, 1983, 143-158.

Görsdorf, Bojadžiev 1996

J. Görsdorf, J. Bojadžiev, *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner 14C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen*, Eurasia Antiqua 2, 1996, 105-173.

Govedarica 1997

Blagoje Govedarica, *Cernavoda III-Boleráz Funde im Westbalkan*, Cornelia Becker u.a. (Hrsg.), *Xpovoç. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord-und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Studia honoraria 1, Espelkamp, 1997, 149-156.

Govedarica 2001

Blagoje Govedarica, *Die Funde vom Typ Cernavoda III-Boleráz im ehemaligen Jugoslawien*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 358-368.

Hahnel 1993

Bernhard Hahnel, *Spätneolithische Gräber in Österreich*, Fundberichte aus Österreich 31, 1993, 79-87.

Hartuche 2001

Nicolae Hartuche, *L'établissement de Râmnicelu dans la problématique de la fin de l'énéolithique et du début de la transition*

au Bas-Danube, in *Cernavoda III-Boleráz*, 262-276

Hodder 1978

Ian Hodder, *Simple correlations between material culture: a review*, Ian Hodder (ed.), *The Spatial Organisation of Culture*, London, 1978, 3-24.

Hodder 1978a

Ian Hodder, *The spatial structure of material 'cultures': a review of some of the evidence*, Ian Hodder (ed.), *The Spatial Organisation of Culture*, London, 1978, 93-111.

Hodder 1978b

Ian Hodder, *Social organisation and human interaction: the development of some tentative hypotheses in terms of material culture*, Ian Hodder (ed.), *The Spatial Organisation of Culture*, London, 1978, 199-269.

Hodder 1982

Ian Hodder, *The Present Past. An Introduction to Anthropology for archaeologists*, London, 1982.

Hodder 1993

Ian Hodder, *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge, 1993.

Ilčeva 2001

Valka Ilčeva, *Le village préhistorique de Hotnica-Vodopata*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 199-212.

Jevtić 2001

Miloš Jevtić, *On the stratigraphy of the Cernavodă III-Boleráz finds from the Djerdap area*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 330-341.

Kalicz 1973

Nándor Kalicz, *Über die chronologischen Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn*, SympBaden, 131-165.

Kalicz 2001

Nándor Kalicz, *Die Protoboleráz-Phase an der Grenze von zwei Epochen*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 385-435.

Kozłowski 1973

J.K. Kozłowski, *Le problème de la périodisation de la civilisation de la céramique cannelée en Pologne*, SympBaden, 167-185.

Lazarovici 1978

Gheorghe Lazarovici, în Gh. Lazarovici, N. Tasić (ed.), *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*, București, 1978.

Lazăr 1997

Simona Lazăr, *Câteva considerații cu privire la așezările preistorice de la Piatra Olt*, jud. Olt, ArhOlt 12, 1997, 13-21.

Leahu ș.a. 1979

Valeriu Leahu ș.a., *Raport asupra cercetărilor arheologice din anul 1978 ale MIRSR în cadrul Șantierului Național Turnu-Măgurele*, Materiale 13, 1979, 411-412.

Leben 1973

Franc Leben, *Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien*, SympBaden, 187-197.

Lichardus ș.a. 2000

Jan Lichardus, Alexander Fol, Ljudmil Getov, François Bertemes, Rudolf Echt, Rumen Katinčarov, Ilija Krăstev Iliev, *Forschungen in der Mikroregion von Drama (Südostbulgarien). Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutschen Grabungen in der Jahren 1983-1999*, Bonn, 2000.

Lichardus, Iliev 2001

Jan Lichardus, Ilija Krastev Iliev, *Die Cernavoda III-Siedlung von Drama-Merdžumekja in Südostbulgarien und ihre Bedeutung für Südosteuropa*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 166-198.

Mantu 1995

Cornelia-Magda Mantu, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neoneoliticului din România*, SCIVA 46.3-4, 1995, 213-235.

Maran 1997

Joseph Maran, *Neue Ansätze für die Beurteilung der balkanisch-ägäischen Beziehungen im 3 Jt.v.Chr.*, The Thracian World at the crossroads of civilisations I, Bucharest, 1996, 171-192.

Maran 1998

Joseph Maran, *Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. Eine Neubewertung eines alten Forschungsproblems*, Germania 76.2, 1998, 497-525.

Maran 2001

Joseph Maran, *Zur Westausbreitung von Boleráz-Elementen in Mitteleuropa*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 733-752.

Matuschik 2001

Irenäus Matuschik, *Boleráz und Baden aus Sicht des südbayerischen Spätneolithikums, zugleich ein Beitrag zur Genese der Chamer-Kultur*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 673-720.

Merpert, Georgiev 1973

Nikolai Merpert, Georgi Georgiev, *Poselenie Ezero i ego mesto sredi pamjatnikov rannego bronzovogo veka vostočnoj Evrope*, SympBaden, 215-257.

Morintz, Roman 1968

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia N.S. 12, 1968, 45-128.

Morintz, Roman 1969

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, Dacia N.S. 13, 1969, 61-71.

Morintz, Roman 1970

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în România*, SCIV 21.4, 1970, xxx. 1236

Morintz, Roman 1973

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, SympBaden, 259-279.

Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000

Ion Motzoi-Chicideanu, Gheorghe Olteanu, *Un mormânt în cistă din piatră descoperit la Văleni-Dâmbovița*, SCIVA 51.1-2, 2000, 3-70.

Motzoi-Chicideanu ș.a. 2000

Ion Motzoi-Chicideanu, Monica Șandor-Chicideanu, Sorin Oanță, *Cercetările arheologice din zona Lacului Bistreț. Campaniile 1983-1996*, European Archaeology-online, 2000, www.archaeology.ro

Munteanu 1995

Mircea Munteanu, *Urme materiale ale culturii Cernavodă I din punctul "Ferma 7*

IAS Roșei" (jud. Călărași), Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1, 1995, 59-61.

Němejcová-Pavúková 1973

Viera Němejcová-Pavúková, *Zur Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe*, SympBaden, 1973

Nemejcová-Pavúková 1984

Viera Nemejcová-Pavúková, *K problematike trvania u konca bolerázskej skupiny na slovensku*, SlovArch 32.1, 1984, 75-146.

Németi 1989

Ioan Németi, *Descoperiri de tip Cernavodă III- Boleráz din nord-vestul R.S. România*, SympThr 7, 1989, 231.

Németi 2001

János Németi, *Cernavodă III-Boleráz finds in North-West Romania*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 299-329.

Neustupný 1973

Evžen Neustupný, *Die Badener Kultur*, SympBaden, 317-352.

Nica 1980

Marin Nica, *Contributions à la connaissance de la civilisation de Verbicioara en Oltenie*, Actes CIT 1, 1980, 89-93.

Nica 1982

Marin Nica, *Locuirea preistorică de la Sucidava-Celei din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului*, Oltenia 4, 1982, 15-37.

Nica 1987

Marin Nica, *Noi dovezi de continuitate în evoluția civilizațiilor epocii bronzului în Oltenia*, SympThr 5, 1987, 109.

Nica 1988

Marin Nica, *Date noi despre tell-ul preistoric de la Sucidava-Celei din perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului*, SympThr 6, 1988, 26-27.

Nica 1989

Marin Nica, *Noi descoperiri ale epocii bronzului în Oltenia*, SympThr 7, 1989, 252-253.

Nica 1999

Marin Nica, *Câteva date despre sistemul de protecție și apărare al așezărilor preistorice de la Cârcea, "Hanuri" și "Viaduct"*, Oltenia 11, 1999, 5-17.

Nica 2001

Marin Nica, *Zur Cernavodă III-Kultur in Oltenien*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 279-298.

Nica ș.a. 1995

Marin Nica, Christian Schuster, Traian Zorzoliu, *Cercetările arheologice în tell-ul gumelnițeano-sălcuțean de la Drăgănești-Olt, punctul "Corboaica", campaniile din anii 1993-1994*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1, 1995, 11-45.

Niculescu 1997

Gheorghe Alexandru Niculescu, *Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici și arheologi. Pericolele argumentației mixte*, In *honorem emeritae Ligiae Bârzu. Timpul istoriei I, Memorie și patrimoniu*, București, 1997, 63-69.

Niculescu 2000

Alexandru Niculescu, *The material dimension of ethnicity*, New Europe College Yearbook (1997-1998), București, 2000, 203-262.

Nikolov 1964

Bogdan Nikolov, *Selišta i nekropoli ot bronzovata epoha vav Vračansko*, ArheologijaSofia 6.2, 1964, 69-77.

Nikolov 1976

B. Nikolov, *Mogilni pogrebenija ot rannobronzovata epoha pri Tărnavă i Kneža, vračaiski okrag*, ArheologijaSofia, 1976, xxx1657"

Nikolova 1994

Lolita Nikolova, *On the Early Bronze Age burial rites in the Bulgarian lands, Relations Thraco-Illyro-Helléniques*, Bucarest, 1994, 130-140.

Nikolova 2000

Lolita Nikolova, *The Yunatsite culture. Periodization, chronology and synchronizations*, K. Leshtakov (ed.), *Reports of Prehistoric Research Projects 2-3* (1999), Sofia, 2000, 33-97.

Nikolova 2001

Lolita Nikolova, *Approach to the genesis and initial development of the Early Bronze Age cultures in the Lower Danube Basin and the Southern Balkans*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 236-260.

Oanță 1996

Sorin Oanță, Colin Renfrew, *L'Énigme indo-européenne. Archéologie et langage*, Paris, 1995, SCIVA 47.2, 1996, 231-232.

Oanță 2000

Sorin Oanță, *Probleme ale eneoliticului târziu din bazinul Dunării mijlocii și inferioare*, Romanian Journal of Archaeology 1, 2000, www.archaeology.ro.

Panajotov 1989

I. Panajotov, Jamnata kultura v bulgarskite zemi, Razkopki i proucvanija 21, 1989.

Parnic 2001

Valentin Parnic, *Découvertes Cernavodă III dans le département de Călărași*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 278.

Parzinger 1993

Hermann Parzinger, Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und mittlerem Taurus, Mainz am Rhein, 1993.

Patay 1973

Pál Patay, *Probleme der Beziehungen der Bodrogeresztúr und der Badener Kultur*, SympBaden, 353-365.

Pavelčík 1973

Jiří Pavelčík, *Zur Problematik der mährischen kannelierten Keramik*, SympBaden, 367-391.

Pavelčík 2001

Jiří Pavelčík, *Die Kerne der Boleráz-Stufe in Ost- und Südmähren*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 623-640.

Pavúk 2001

Juraj Pavúk, Hausgrundriß und Furchenstichkeramik der Gruppe Bajč-Retz aus Čataj in der Slowakei, in *Cernavodă III-Boleráz*, 563-578.

Păunescu 1966

Alexandru Păunescu, *Considerații asupra materialului litic din complexul cultural de la Dobrotești*, SCIV 17.3, 1966, 465-471.

Păunescu 1979

Alexandru Păunescu, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului-Dubova (jud. Mehedinți)*, Tibiscus 5, 1979, 11-56.

Petrescu 2000

Sorin M. Petrescu, Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană, Timișoara, 2000.

Pittioni 1954

Richard Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien, 1954.

Pleslová-Štiková 1973

E. Pleslová-Štiková, *Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen*, SympBaden, 393-425.

Popescu 1968

Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1967*, SCIV 19.4, 1968.

Popescu 1969

Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1968*, SCIV 20.3, 1969, 575-586.

Popilian 1994

Gheorghe Popilian, *Activitatea filalei din Craiova a Institutului Român de Tracologie*, Thraco-Dacica 15.1-2, 1994, 263-264.

Popovici 1999-2000

Dragomir Popovici, *Note pentru o viitoare și necesară istoriografie a arheologiei românești (I)*, Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu" 5-6, Giurgiu, 17-22.

Renfrew 1973

Colin Renfrew, *The Aegean and the Balkans at the close of the Neolithic period (the evidence of Sitagroi)*, SympBaden, 427-440.

Renfrew 1995

Colin Renfrew, *L'Énigme indo-européenne. Archéologie et langage*, Paris, 1995.

Roman 1966

Petre Roman, *Un nou aspect cultural de la începutul epocii bronzului (complexul de la Dobrotești)*, SCIV 17.3, 1966, 445-463.

Roman 1973

Petre Roman, *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-danubiană*, Banatica 2, 1973, xxx., 0021"

Roman 1974

Petre Roman, *Das Problem der "schmürverzierten" Keramik in Südosteuropa*,

Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 58, 1974, 157-174.

Roman 1976

Petre Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976.

Roman 1976a

Petre Roman, *Complexul Orlea-Sadovec*, SCIVA 27.2, 1976, 147-169.

Roman 1981

Petre Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA 32.1, 1981, 21-42.

Roman 1989

Petre Roman, *Fenomenul indoeuropenizării și constituirii neamului trac la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, SympThr 7, 1989, 49-55.

Roman 1996

Petre Roman, *Kulturelle Erscheinungen aus Südost- und Mitteleuropa im Entstehungsprozeß der Protothraker*, P. Roman (ed.), *The Thracian world at the crossroads of civilisations*, București, 1996, 12-13.

Roman 2001

Petre Roman, *Die Cernavodă III-Boleráz-Kulturererscheinung an der unteren Donau*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 13-59.

Roman, Némethi 1978

Petre Roman, Ioan Némethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978.

Ruttkay 1973

Elisabeth Ruttkay, *Über die Badener Kultur in Niederösterreich und im Burzenland*, SympBaden, 441-452.

Ruttkay 1995

Elisabeth Ruttkay, *Spätneolithikum*, Eva Lenneis u.a. (Hrsg.), *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*, Wien, 1995, 108-209.

Ruttkay 2001

Elisabeth Ruttkay, *Jennyberg I-eine Siedlung in Mödling bei Wien*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 516-540.

Séfériadès 2001

Michel Séfériadès, *Dikili Tash et Cernavodă III-Boleráz: contribution aux recherches archéologiques européennes récentes sur la période de transition et le début de l'Âge du Bronze (Europe centrale*

et orientale), in *Cernavodă III-Boleráz*, 109-164.

Shanks, Tilley 1989

Michael Shanks, Christopher Tilley, *Archaeology into the 1990s*, Norwegian Archaeological Review 22.1, 1989, 1-12.

Shennan 1978

S.J. Shennan, *Archaeological 'cultures': an empirical investigation*, Ian Hodder (ed.), *The Spatial Organisation of Culture*, London, 1978, 113-139.

Sherratt 1997

Andrew Sherratt, *Cups and cheered: the introduction of alcohol to Prehistoric Europe*, in A. Sherratt, *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing perspectives*, Edinburgh, 1997, 376-402.

Šiška 1973

Stanislav Šiška, *Die Lažňany-Kulturgruppe in der Ostslowakei*, SympBaden, 453-464.

Šmid 2001

Miroslav Šmid, *Der Kulturkomplex Boleráz und sein Einfluß auf die Entwicklung der Trichterbecherkultur in Mähren*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 604-622.

Stadler 2001

Peter Stadler, *Absolute chronology for early civilizations in Austria and Central Europe using ¹⁴C dating with Accelerator Mass Spectrometry with special results for the absolute chronology of the Baden culture*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 541-562.

Stanislawski 1978

M.B. Stanislawski, Barbara Stanislawski, *Hopi and Hopi-Tewa ceramic tradition network*, Ian Hodder (ed.), *The Spatial Organisation of Culture*, London, 1978, 61-76.

Stoia 1979

Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1978)*, Dacia N.S. 23, 1979, 335-370.

SympBaden

Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava, 1973.

Tasić 2001

Nikola Tasić, *Die Cernavodă III-Boleráz-Kultur im westlichen Teil der jugoslawischen*

Donauniederung, in *Cernavodă III-Boleráz*, 342-357

Tătulea, Nica 1974

C.M. Tătulea, M. Nica, *Contribuții la cunoașterea perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în Oltenia*, Oltenia. Studii și comunicări 1, 1974, 9-24.

Todorova-Simeonova 1968

Henrietta Todorova-Simeonova, *Die vorgeschichtlichen Funde von Sadovec(Nordbulgarien)*, JahrbRGZM 15, 1968, 15-63, Taf. 1-19.

Tončeva 1973

Goranka Tončeva, *Les palafites des environs de Varna*, SympBaden, 471-482.

Torma 1973

István Torma, *Die Boleráz-Gruppe in Ungarn*, SympBaden, 483-512.

Trohani, Zorzoliu 1982

George Trohani, Traian Zorzoliu, *Cercetările arheologice din com. Nicolae Titulescu, jud. Olt*, CAMNI 5, 1982, 65-71.

Ulanici 1981

Augustin Ulanici, *Un cioplitor din paleoliticul inferior descoperit la Bechet, jud. Dolj*, CAMNI 4, 1981, 191-192.

Vulpe 1995

Alexandru Vulpe, *Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean. Privire generală*, in *Comori ale epocii bronzului din România*, București, 1995, 17-23.

Vulpe 1997

Alexandru Vulpe, *Considerații privind începutul și definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, In *honorem emeritae Ligiae Bârză*. Timpul istoriei I, Memorie și patrimoniu, București, 1997, 35-50

Vulpe 2001

Alexandru Vulpe, *Epoca bronzului*, în M. Petrescu-Dîmbovița și A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor, Moștenirea timpurilor îndepărtate* (vol. 1), București, 2001.

Zápotocký, Zápotocký 2001

Milan Zápotocký, Marie Zápotocký, *Die Boleráz-Stufe der Badener-Kultur in Böhmen*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 579-603.

Zbenovich 1973

Vladimir Zbenovich, *Chronology and cultural relations of the Usatovo group in the USSR*, SympBaden, 513-525.

Zmeykova 2001

Ilka Zmeykova, *The Cernavoda III culture in North-Eastern Bulgaria*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 213-235.